

1. Felhasznált és ajánlott irodalom a modul témaköréhez

Baldermann, Ingo: A Biblia, a tanulás könyve. Református Zsinati Iroda Sajtóosztály, Budapest, 1989.

Benedek István: Fejezetek az orvoslás középkori történetéből. link:

http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/2.3.4.2/benedek_istvan_kozepkori_orvoslas.pdf

Benkő Zsuzsanna: Egészségfejlesztés. Mozaik, Szeged, 2009.

Brassai László – Bustya János: Jelentés a veteményeskertből. (Hozzáadott értékek a református felekezeti iskolában) RRPI, Kolozsvár, 2014.

Czeglédy – Hamar – Kállay (szerk.): Bibliai lexikon. Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Budapest, 1931.

Downs, Perry G: Tanítás a lelki fejlődés érdekében. Association of Christian Schools International, Budapest, 1998.

Erdélyi Judit: Mi is a természetgyógyászat? www.parokia.hu/publikacio/cikk/131 (2015.11.05.)

Gnilka, Joachim: Jézus, mint a csodás gyógyító. A történelem tanúságtétele In: Csodaelbeszélések, JATEPress, Szeged, 2000.

Imre Lajos: A keresztyén vallástanítás Győr, 1943.

Jakab-Szászi Andrea (szerk.): A Magyarországi Református Egyház hit- és erkölcsstan kerettanterve 9-12/13. évfolyam. RPI, Budapest, 2012.

Jubileumi Kommentár III. kötet. MRE Kálvin Kiadó, Budapest, 1995.

Kasper, Walter: Jézus a Krisztus. Vigília, Budapest, 1996.

Kéri Katalin: Gondolatok az egészségről http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/2.2/keri_katalin_gondolatok_az_egeszsegről.pdf

Kovács – Fazekas – Bekő: Valláspedagógiai és módszertani útmutató. Stúdium, Kolozsvár, 1999.

Kozma Zsolt (szerk.): Bibliai fogalmi szókönyv. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 1992.

Kőszeghy Miklós: A betegség és társadalmi megítélése az ókori Izraelben

www.doksi.hu/get.php?order=DisplayPreview&lid=18487

Kremer, Jakob: Jézus gyógyításai az újabb értelmezések szerint In: Csodaelbeszélések, JATEPress, Szeged, 2000. Szeged 51-58.

Németh Dávid: Jézus gyógyító és lelkipogozó tevékenysége

<http://www.presbiterkepzes.hu/?q=node/39>

Németh Dávid – Kaszó Gyula (szerk.): Vallásdidaktikai szöveggyűjtemény. KGRE HTK Budapest, 2001.

Schütz, Christian: A keresztény szellemiség lexikona. Szent István, Budapest, 1993.

Szentmártoni Mihály: A vallásoktatás akkordjai Agapé, Szeged, 2001.

Tömöry Ödön: A középiskolai vallásos nevelés módszere Debrecen, 1941.

Tamminen – Vesa – Pyysiäinen: Hogyan tanítsunk hittant? Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 2001.

Thoma László: Jézus gyógyításai és hatalma a természet erői felett Református Pedagógiai Intézet Budapest, 2012.

Vermes Géza: A zsidó Jézus. Osiris, Budapest, 1998.

2. Módszertani javaslatok, háttérgondolatok

A középiskolás fiatalok nagy többsége számára természetes állapot az egészség. Így el sem tudják képzelni, hogy ez valaha meg fog változni. A betegség, gyógyítás, gyógyulás témaköre ezért sokkal inkább távoli érdekesség, mint személyes kérdés, őket közletről érintő probléma. Valószínűleg Jézus gyógyításaira is úgy tekintenek, mint távoli világból érkező üzenetre. A modul arra nyújt lehetőséget, hogy az egészséggel kapcsolatos bibliai szemléletet megismerve reálisabban és felelősebben tekintsenek aktuális állapotukra és jövőbeli kilátásaikra. Mindezt úgy, hogy közben Jézust mint élet, egészség és betegség urát lássák meg a történetek mögött.

Az európai ember az utóbbi évszázadokban egyoldalúan, elsősorban a fizikai, testi állapotára leszűkítve értette az egészség fogalmát. Jézus kortársai sokkal komplexebb módon közelítettek hozzá. Tudták, hogy a lélek harmóniája nélkül a test sem marad egészséges sokáig. A modul azt a felismerést szeretné segíteni, hogy a mai kor emberének ugyanarra van szüksége, mint bármelyik elődjének. Arra, hogy harmóniában élhessen Istennel, felebarátaival és önmagával. Ennek a harmóniának a lehetőségét teremti meg a gyógyító Jézus, akinek sebeket bekötöző szeretetére a mai középiskolás fiataloknak is szükségük van.

A beszélgetés különböző formái a modul valamennyi leckéjénél fontos szerepet játszanak. „A hitoktatás beszélgetés nélkül elképzelhetetlen. (...) Antropológiailag nézve ez magában az emberben mint alapvetően dialogikus lényben van megalapozva, ehhez feltétlenül az emberek közötti és felebaráti beszélgetésre van szükség, hogy az ember emberséges legyen és maradjon. Teológiailag az ember ezen dialogikus alapstruktúrája megfelel teremtettségének, ami többek között abban nyilvánul meg, hogy az embert Isten megszólításra méltatja, és arra válaszol(hat). Ez valláspedagógiailag megegyezik a hitoktatás alapmegbízásával, mivel az iskolai lehetőségei szerint részesedik az 'evangélium kommunikálásának' (Ernst Lange) átfogó feladatában.” (Lachmann, Rainer: A beszélgetés módszertana és a hitoktatás In: Vallásdidaktikai Szöveggyűjtemény 147-172.) Az ember alapvetően dialogikus lény, aki folyamatosan párbeszédet folytat másokkal és önmagával, hogy jobban el tudjon igazodni a világban. A beszélgetés a teljes személyiséget aktiválja, bevonja a probléma vagy téma világába. Leginkább a beszélgetésen keresztül lehet közeljutni a fiatalokhoz, nem pedig a hagyományos egyoldalú tananyagátadás módszerével. A vallástanár feladata nem pusztán egy meghatározott tananyag fejkbe töltése. Sokkal fontosabb, hogy Isten szeretetének követe legyen diákjai között. A tanórai beszélgetés lehet kötött, amelyet a tanár irányít, és eredményét előre eltervezte, vagy kötetlen, szabad. Élő, gondolatokat ébresztő, új felismerésekre sarkalló beszélgetés csak akkor jön létre, ha a vallástanárról elhiszik a diákok, hogy személyes meggyőződését képviseli, és megvan benne a valódi érdeklődés diákjai iránt. A rugalmas, nyitott gondolkodású, tanítványaira odafigyelő tanárral szívesen beszélgetnek tanítványai. A beszélgetés során előfordulhat, hogy ellentétes nézeteket valló diákok között vita alakul ki. Ilyenkor érdemes segíteni a fiatalokat, hogy pontosan meg tudják fogalmazni nézeteiket. A tanár moderátorrá változhat, de a vita mederben tartása mellett a keresztyén értékek elkötelezett képviselője ebben a helyzetben is elengedhetetlen. A modul szintetizáló jellegű, hiszen az egyes témák feldolgozása során magától értődik, hogy a korábban tanult bibliaismereti, dogmatikai, etikai témák újra megjelennek, és építeni lehet a korábbi ismeretekre. Ez segítheti az érett, cselekedetekben is megmutatkozó felnőtt hit elérését.

A modul anyaga jelentős mértékben épít Thoma László: *Jézus gyógyításai és isteni hatalma a természet erői felett* című kísérleti tankönyvére. Ez részben a modul felépítésében, részben a leckékhez kapcsolódó, a tananyag feldolgozását segítő feladatokban, máskor az egyes lecek szövegében is tetten érhető. Az utolsó lecke összefoglaló táblázata teljes egészében Thoma László munkája.

2.1. Egészség és betegség fogalmának változásai

2.1.1. Honnan hová?

A lecke anyaga kapcsán az ősi egészségfelfogások vázlatos megismerésén át a 21. század egészségről való gondolkodásának bemutatásáig jut el a csoport.

Kognitív cél: A tanulók megismertetése az egészséggel kapcsolatos gondolkodás történetével, napjaink egészséggel kapcsolatos felfogásával.

Affektív cél: A megismert tények és összefüggések alapján elköteleződés támogatása a tudatos egészségmagatartás terén.

Pragmatikus cél: Saját személyes felelősségük felismertetése az egészség megtartásában, az egészséges életmód követésében.

2.1.2. Óravázlat

Tanóra menete	Tananyag	Munkaformák, segédeszközök
Órakezdés	Órakezdés, imádság, éneklés	Közös munka
Motiváció és ráhangolás	Egészségi állapotunkkal kapcsolatos felelősségünk (TK 5.)	Közös munka – vélemények, saját gondolatok megfogalmazása
Ismeretek átadása és feldolgozása	A magyar népesség aktuális egészségi állapota Egészség–betegség fogalmának változásai	Közös munka Frontális munka
	Korunk egészséggel kapcsolatos felfogása	Közös munka - ppt
Otthoni feldolgozás	Otthoni ráhangolódás a témára	Interjú: TK 14/1. és/vagy Gyűjtőmunka: TK 14/2.

Motivációs feladatok: *Mit gondolsz, mit tehetsz egészséged megóvása érdekében?*

Várható válaszok:

- Teljes mértékben rajtunk múlik, mennyire vagyunk egészségesek. Sok mozgással, egészséges táplálkozással, káros szenvedélyek kerülésével biztosan egészségesek maradunk.
- Sok tényező határozza meg egészségünket, nekünk oda kell figyelni, hogy amennyire rajtunk áll, megőrizzük.
- Az ember nem sokat tehet a környezetszennyezés, a vegyszerek, ételekbe kerülő adalékanyagok komoly veszélyforrást jelentenek.
- Az ember semmit sem tehet, a külső hatások a meghatározók.
- Nem tudhatjuk, mennyiben károsítanak bennünket a környezeti ártalmak, ezért nincs értelme foglalkozni egészségünkkel.
- Fiatalok vagyunk, az egészség természetes számunkra. Az törődjön vele, aki beteg!

Az egészségről folytatott beszélgetés során valószínűleg szélsőségesen különböző felfogások jelennek meg. A tanár ezeket a felfogásokat moderátorként ütköztetheti a vita során. Ebben segítheti a Magyarország népességének egészségmutatóival, valamint a vallásgyakorlat és egészségi állapot összefüggéseivel kapcsolatos kutatások eredményeinek ismertetése. Az okokat, lehetséges magyarázatokat csoportokban kereshetik a tanulók, majd beszéljék meg az egyes csoportokban megfogalmazott véleményeket!

Tanári magyarázat: A szekuláris világban a fizikai egészség számít értéknek. Ez könnyen olyan téves következtetések levonására készítheti a diákokat, hogy a betegek vagy fogyatékkal élők kevésbé értékesek, mint fizikailag nem korlátozott társaik. Fontos hangsúlyossá tenni az órán, hogy a betegek, rászorulóknak segítése nem csupán a segítetteknek jelent könnyebbséget, de a felebaráti szeretet cselekvő megélése a segítő személyiségét is gazdagítja.

2.1.3. Valláspedagógiai, teológiai háttér

A lecke jó lehetőséget biztosít arra, hogy a különböző korok és kultúrák egészségről és betegségről alkotott felfogásán keresztül a diákok reflektálhassanak a saját egészséggel kapcsolatos beállítódásukra is. A maitól eltérő felfogások segítenek felhívni a figyelmet az egészség megőrzésének fontosságára, az egészséges életmód életminőséget befolyásoló szerepének felismerésére. A testi – lelki – szociális – spirituális egészségfogalom megismerése azért fontos, mert segít megérteni, hogy az Isten képére és hasonlatosságára teremtett ember életének dimenziói lényegi egységet alkotnak, és csak mesterségesen választhatók el egymástól. A teljes ember Isten teremtménye, aki élete minden viszonyrendszerében hirdetheti alkotója dicséretét.

A középiskolás tanuló általában nem rendelkezik kiforrott, érett, elkötelezett hittel. A fowleri rendszer szerint a szintetikus-konvencionális fokozaton áll. Ez azt jelenti, hogy a családnak, barátoknak, a tekintélyt jelentő személyeknek van meghatározó szerepe abban, milyen hittartalmakat fogad el, mit hisz a fiatal. Az egyes hitelemek általában nem állnak össze szerves egészé. A korszak végére megjelenhet a korosztály néhány tagjában az egyénivé és gondolkodóvá váló hit. (Fowler vizsgálata azt mutatta, hogy 20 éves korig a fiúk 3,8 a lányok 6,7 százalékánál.) Erre a fokozatra az önálló gondolkodás és a hagyománnyal szembeni erős kritikai beállítódás jellemző. A korosztály tagjai számára elsősorban a saját jövőjükkel

kapcsolatos kérdések az igazán fontosak. Ezt a jövőt pedig alapvetően befolyásolja egészségi helyzetük alakulása.

2.1.4. Módszertani javaslatok

Az egészséggel kapcsolatos tanári attitűd meghatározója a példaadás. A rendszeres testmozgás fontosságának gyakorlatban való megélése, a táplálkozási szokások, káros szenvedélyekhez, függésekhez való viszonyulás mind-mind a tanári hitelesség fokmérői a diák szemében. Ugyanakkor az is nagyon fontos, hogy a tanár témával kapcsolatban rendelkezzen széles körű ismeretekkel, legyen tájékozott. Ez a másik feltétele annak, hogy a diákok személyes kérdéseiket is megfogalmazhassák az adott témában. Mindezekon túl a diákok véleményével kapcsolatos érdeklődő figyelme, az eltérő vélemények ütköztetésének képessége segít hozzá az eredményes beszélgetés megvalósulásához. A diákok előismereteire, a témákkal kapcsolatos érdeklődésére, kreativitására lehet és érdemes építeni az órákon.

A magyar lakosság mintegy 50 százaléka a „*maga módján vallásos*.” (Tomka Miklós) A modern kor szinkretizmusa kedvez a keleti filozófiákra, vallásokra épülő gyakorlatok elterjedésének. A csoportban nagy valószínűséggel lesznek olyan diákok, akik családi vagy baráti környezetben hallhattak a különböző technikák, gyakorlatok „pozitív hatásáról.” A reiki, agykontroll, TM és divatos társaik hatása jelentős lehet a diákok egyes csoportjaiban. A velük kapcsolatos tanári attitűd hitvallásos jellegű lehet. A vallástanár azt a meggyőződést fejtheti ki, hogy a Jézustól idegen szellemi eredetű gyógy módok ártalmasak és károsak a keresztyén ember számára. Könnyen előfordulhat, hogy ezzel kapcsolatban vita támad az osztályban. Ettől nem kell megijedni, hiszen a New Age különböző áramlatai sok fiatal gondolkodására hatással vannak. Sokkal jobb, ha nem a szünetben, tanítás utáni baráti beszélgetésekben, hanem hittan órán jelennek meg ezek a nézetek, mert így a vallástanár is ki tudja fejteni a témával kapcsolatos keresztyén álláspontot.

2.2. Egészség és betegség fogalma a Bibliában

2.2.1. Honnan hová?

Az Ószövetség betegségekkel kapcsolatos felfogásától az újszövetségi kor egészséggel és betegséggel kapcsolatos szemléletéhez ér el a tanulócsoporthoz.

Kognitív cél: A Biblia egészséggel – betegséggel kapcsolatos nézőpontjának megismertetése.

Affektív cél: Az egészséghez való hozzáállás formálása.

Pragmatikus cél: Annak a felismerésnek elősegítése, hogy a vonatkozó bibliai szövegek a gyakorlati életvezetési elvek kialakításának szempontjából is fontosak.

2.2.2. Óravázlat

Tanóra menete	Tananyag	Munkaformák, segédeszközök
Órakezdés	Órakezdés, imádság, éneklés	Közös munka
Motiváció és ráhangolás	Házi feladat megbeszélése, Motivációs feladat: Egyház és egészség összefüggése (TK 15.)	Közös munka, vélemények, saját gondolatok megfogalmazása
Ismeretek átadása és feldolgozása	Betegségek a SzentírásbanGyűjtőmunka (TK 20/2.)Beszélgetés	Frontális munka Páros munka Közös munka - ppt
	A 29. zsoltár feldolgozásaSzoborépítés (TK 20/6.)	Közös munka
Otthoni feldolgozás	Otthoni ráhangolódás a témára	Gyűjtőmunka: TK 20/1 Elmélyítés: TK 20/3. és/vagy 20/7.

2.2.3. Valláspedagógiai, teológiai háttér

Az egészséggel – betegséggel kapcsolatos szentírási szakaszok áttekintése kiválóan alkalmas annak tudatosítására, hogy a Biblia nem egyszerűen olyan könyv, amely Istenről beszél, hanem az a könyv, amelyen keresztül Isten szól hozzánk (Imre Lajos). A témakör tárgyalása során csak az egyik kézenfekvő tanulság az, hogy felelősek vagyunk egészségi állapotunk alakulásáért. Ennél fontosabb, ezért az órán is nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjon az a felismerés, hogy Isten szuverén Úr, akinek hatalmában áll megszabadítani bennünket akár

rossz döntéseink következményeitől is. A diákok az egészség – betegség témakör kapcsán is beláthatják, hogy a teremtő Istent nem kötik a teremtett világnak általa adott törvények. Ugyanakkor azzal is tisztában kell lenniük, hogy bennünket, teremtményeket annál inkább. Az órán egyszerre kell megjelennie a személyes felelősség tudatosításának és Isten hatalma, végtelen lehetőségei iránti alázatnak. Ez vezethet el ahhoz a felismeréshez, hogy hívő emberként a gyógyulás – gyógyítás eszközeivé válhatunk Isten szeretetét sugározva. A bűn és betegség összefüggéseivel kapcsolatos meddő viták helyett inkább a hit és gyógyulás kapcsolatára irányítsa a vallástanár a figyelmet! Érdemes hangsúlyozni, hogy a bibliai gyógyulások természetes közege a hit volt, a mai ember számára is Isten kegyelmének, szeretetének jele és bizonyítéka a hitből fakadó gyógyulás tapasztalata.

2.2.4. Módszertani javaslatok

Az óra elején érdemes részletesen megbeszélni a motivációs feladatra adott különböző válaszokat. A személyes érintettség nagy motivációs erőt jelent. Intenzív és tartós érdeklődést eredményezhet a modul valamennyi témaköre iránt. Ugyanakkor a motiváció folyamatos fenntartása változatos motivációs technikákkal segíthető.

2.3. Jézus mint gyógyító

2.3.1. Honnan hová?

A lecke gondolatmenete a Jézus mint orvos metaforától elvezet ahhoz a felismeréshez, hogy a gyógyító Jézus nem pusztán tüneteket kezel, nem az egyes elszigetelt bajokat gyógyítja meg, hanem a teljes emberi élet megújítását szeretné elősegíteni.

Kognitív cél: A tanulók megismertetése Jézus egészségről vallott felfogásával.

Affektív cél: Segíteni az egészséggel kapcsolatos jézusi attitűd megértését, saját személyes életvezetésbe való átültetését.

Pragmatikus cél: A tanulók élethelyzetével kapcsolatosan az egészséggel kapcsolatos jézusi attitűd megfogalmazásának segítése.

2.3.2. Óravázlat

Tanóra menete	Tananyag	Munkaformák, segédeszközök
Órakezdés	Órakezdés, imádság, éneklés	Közös munka
Motiváció és ráhangolás	Házi feladat ellenőrzése Motivációs feladat: Milyen lehetett a betegek helyzete Jézus korában? (TK 21.)	Közös munka - vélemények, saját gondolatok megfogalmazása
Ismeretek átadása és feldolgozása	Jézus hogyan tekintett a betegekre?Jézus az egészségrőlBeszélgetés	Frontális munka Páros munka Közös munka - ppt
	Gyűjtőmunka (TK 25/1)Csoportmunka: tablóképzítés (TK 25/2)	Közös munka Csoportmunka
Otthoni feldolgozás	Otthoni ráhangolódás a témára	Elmélyítés: TK 25/2

Az óra elején a motivációs beszélgetés a betegségek kiváltó okairól, valamint a betegek helyzetéről szólhat az újszövetségi korban. A képzeletüket megmozgató feladat annak rekonstruálása, milyen korlátokkal, nehézségekkel, előítéletekkel találhatták szembe magukat a betegek 2000 évvel ezelőtt Palesztinában. Ezek után érdemes megvizsgálni Jézus

viszonyulását hozzájuk. Az óra elején a motiváló beszélgetések alapozhatják meg a lecke iránti érdeklődést. A kapcsolódó igehelyek megbeszélése, majd a lecke anyagának elmélyítését szolgáló feladat elvégzése zárhatja az órát.

2.3.3 Valláspedagógiai, teológiai háttér

A bűneset következtében az ember Istenhez fűződő kapcsolata alapjaiban változott meg. A teremtőtől önmagát elszakító teremtmény szükségszerűen tévutakon jár. Ennek következményei az egyes ember életének alakulásában ugyanúgy tetten érhetők, mint a közösség, a társadalom szintjén. Ezért használja a beteg képét Jézus az emberrel kapcsolatban. *„Nem az egészségeseknek van szükségük orvosra, hanem a betegeknek”* (Mk 2,17). Az ember nyomorúsága ugyanolyan hangsúlyos, mint a nyomorúságból való szabadulás útja, az *„egyetlen vigasztalás”* (Heidelbergi Káté 1. kérdés-felelet). A Heidelbergi Káté 2. kérdés-feleletével párhuzamosan a testi – lelki – szociális nyomorúság állapotától a szabadításon (gyógyításon) át eljutunk a hálás élet követelményéig. A lecke során hangsúlyos az a tétel, hogy a gyógyulás visszailleszkedés Isten szövetséges rendjébe. A gyógyító Jézus messiási hatalmának jele a betegségek feletti hatalma.

2.3.4. Módszertani javaslatok

Az egészség (= Jézusban való meggyökerezés) valamint a betegség (= bűn, nyomorúság) párhuzamba állítása szemléletes, könnyen érthető kép. A szimbólumok használata azért hasznos a tanítás során, mert nem csupán az értelemhez szólnak, hanem mozgósítják a képzelőerőt. További fontos jellemzőjük, hogy nem az egyes részletekre, hanem *„az egész megértésére irányulnak”* (Adam, Gottfried). A tanítás során mindvégig szem előtt kell tartani a diákok ismeretszintjét, személyes tapasztalatait, lehetséges érintettségét a témával kapcsolatban, hiszen *„a tanítás mindig személyes és lelki kapcsolatban megy végbe”* (Kovács Lajos). A vallástanár feladata annak felismertetése, hogy a betegekhez forduló jézusi attitűd mennyire eltérő a korban megszokottól. Jézus betegekkel való kapcsolatában Isten emberhez forduló szeretete jelent meg. Ennek a felismerésnek az elmélyítése a hivatkozott bibliai szakaszok kapcsán kialakuló beszélgetésben valósulhat meg. A lecke átfogó, a következő témákat előkészítő jellegéből adódik, hogy az alapvető hangsúlyokat meghatározó tanári magyarázatnak kiemelt jelentősége van.

2.4. Jézus, a testi bajok gyógyítója

2.4.1. Honnan hová?

Ebben a fejezetben arra nyílik lehetőség, hogy a modern kor specializálódó orvosi gyakorlatát állítsuk szembe Jézusnak a teljes embert gyógyító tevékenységével.

Kognitív cél: A tanulók megismertetése Jézus egészségről vallott felfogásával.

Affektív cél: Segíteni az egészséggel kapcsolatos jézusi attitűd megértését, saját személyes életvezetésbe való átültetését.

Pragmatikus cél: A tanulók élethelyzetével kapcsolatosan az egészséggel kapcsolatos jézusi attitűd megfogalmazásának segítése.

2.4.2. Óravázlat

Tanóra menete	Tananyag	Munkaformák, segédeszközök
Órakezdés	Órakezdés, imádság, éneklés	Közös munka
Motiváció és ráhangolás	Házi feladat ellenőrzése Motivációs feladat: Betegségek összegyűjtése, az egészségügyi vizsgálatokkal kapcsolatos érzelmek megbeszélése (TK 26.)	Közös munka - vélemények, saját gondolatok megfogalmazása
Ismeretek átadása és feldolgozása	Vita: Test és lélek betegségeinek összefüggéséről (TK 31/1)	Közös munka
	Gyűjtőmunka (TK 31/2)A gyógyítás és a hit kapcsolata	Csoportmunka Közös munka
Otthoni feldolgozás	Otthoni ráhangolódás a témára	Gyűjtőmunka: TK 36/1

A motivációs feladat részben a csoport közös tapasztalatait rögzíti, részben lehetőséget biztosít a megelőző orvosi vizsgálatok, védőoltások szerepéről való közös gondolkodásra. A tananyag

segítségével a modern kor specializálódó orvosi gyakorlata hasonlítható össze Jézus egész embert újjáteremtő gyógyító tevékenységével. A tanulói segédlet megtekintése és a füzetbe írt vázlat elkészítése után érdekes vita alakulhat ki a hit szerepéről az egészség helyreállításában.

2.4.3. Valláspedagógiai, teológiai háttér

Jézus gyógyításaiban a mindenható Isten ereje nyilvánul meg. Ugyanakkor bármely gyógyítás történetéről elmondható, hogy *„nem általános kijelentéseket tartalmaz egy isteni tulajdonságról, hanem egy vigasz vagy kérdés kontextusában Isten képességéről szól.”* (Ritter Werner) A gyógyítások során nem a hatalom elméleti kérdése áll a középpontban, hanem Isten azon szándéka és képessége jelenik meg Jézusban, hogy hatalmát az ember üdvösségére fordítsa. Jézus betegségek feletti hatalma királyi tisztéből következik: *„Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön”* (Mt 28,18). Ezért Krisztus uralkodása valójában Isten országának elközelítését fejezi ki. Ugyanakkor annak tisztázása is elengedhetetlen, hogy Isten szeretetének nem a fizikai gyógyulás a legfőbb jele, hanem a bűnbocsánat, a Jézus Krisztusban nekünk ajándékozott örök élet. Fontos a diákoknak tudni, hogy Isten hozzánk forduló szeretete nem függ az aktuális egészségi állapotunktól.

2.4.4. Módszertani javaslatok

A fiatal korosztály sok tagja úgy véli, hogy az idősebbeket sújtó betegségekkel nincs, és nem is lesz soha semmiféle személyes tapasztalata. Azt hiszik, hogy legfeljebb megfázástól, vagy egy gyors lefolyású és nyom nélkül elmúló vírusos vagy bakteriális eredetű fertőzéstől kell tartania. Akik így gondolják, távolinak érzik maguktól a lecke témáját. Azok azonban, akiknek személyes tapasztalatai vannak a súlyosabb, esetleg folyamatosan fennálló és nehézségeket okozó betegségekkel kapcsolatban, valószínűleg kellemetlennek, túlzottan személyesnek találják a témát. A vallástanár feladata kettős. Egyrészt tudatosítani, hogy a betegségek biológiai létünk természetes következményei, amelyek miatt senkinek sem kell szégyenkeznie. Másrészt arra bátoríthatja a diákokat, hogy számoljanak Jézus királyi tisztéből adódó gyógyító erejének lehetőségeivel.

2.5. Jézus, a lelki gyötrelmek orvosa

2.5.1. Honnan hová?

Az ókori Keleten elterjedt démonhit megértésétől annak bemutatásáig tart a lecke íve, hogy a Jézusban való hit segít a lelki problémákkal való küzdelemben is.

Kognitív cél: A pszichés zavarokkal kapcsolatos bibliai szemlélet megismertetése és ismétlése.

Affektív cél Segíteni a lelki egészség megtartását, újraépítését.

Pragmatikus cél: A pszichés zavarokkal kapcsolatos biblikus látásmód mai életgyakorlatba való átültetése.

2.5.2. Óravázlat

Tanóra menete	Tananyag	Munkaformák, segédeszközök
Órakezdés	Órakezdés, imádság, éneklés	Közös munka
Motiváció és ráhangolás	Házi feladat ellenőrzése – zenei stílusok bemutatása, beszélgetés Motivációs feladat: A depresszió fogalmának meghatározása	Közös munka
Ismeretek átadása és feldolgozása	Mi okozza a depressziót? Miért vált népbetegséggé korunkban?	Közös munka
	Gyűjtőmunka (TK 36/2)A gyógyítás és a hit kapcsolata	Csoportmunka Közös munka
Otthoni feldolgozás	Otthoni ráhangolódás a témára	Bibliai utalások elemzése - TK 35

Motiválás: *A magyar lakosság egyharmada valamilyen szintű depresszióban szenved. Mi lehet az oka?*

Valószínűleg a következő válaszokat kapjuk:

- Sok a magányos ember.
- Rossz családi kapcsolatok jelentik a fő okot.
- Munkanélküliség, kilátástalannak tartott élet.
- Káros szenvedélyek, krónikus függőségek.

A téma feldolgozása: A depresszió okairól, következményeiről folytatott beszélgetés segít kapcsolatot teremteni a pszichés zavarok ókori és modern szemlélete között. A tanári magyarázat középpontjában az a tétel áll, hogy Jézus képes a lelki egyensúly helyreállítására is.

2.5.3. Valláspedagógiai, teológiai háttér

Számolni kell azzal a ténnyel, hogy míg a fizikai gyógyulás területén minden diáknak vannak személyes tapasztalatai is, addig a pszichés zavarok világa legtöbbjük számára ismeretlen és félelmetes terület. Ezzel a témával kapcsolatban sokan főleg misztikus filmekből és regényekből szerzik ismereteiket. Ezek az „információk” általában zavarosak, és nagyon távoliak a bibliai szemlélettől. Az óra tervezésekor mindenképpen érdemes számolni ezekkel a lehetséges hatásokkal. A Mk 9, 14-29 tárgyalásakor az emberi értetlenség és Jézus gyógyító tevékenységének magától értetődő természetessége közötti kontraszt lehet hangsúlyos. *„A megdicsőülés hegyéről leérkező Jézus az emberi nyomorúsággal, betegséggel, hitetlenséggel, értetlenséggel és tehetetlenséggel találja szembe magát”* (Jubileumi Kommentár).

2.5.4. Módszertani javaslatok

A csodás gyógyulások témakörében végzett internetes gyűjtőmunka a „cselekedtetés” módszerét feltételezi: *„A cselekvés mint a tevékenység része feltétele és eredménye a tanulásnak. (...) A cselekvés (...) ismeretszerző célzatú felhasználása valódi élményt nyújt, és gyakorlati, oktatási haszna mellett biztosítja a tanulás iránti további pozitív beállítódást, a cselekvő forma megerősítő hatásaként”* (Kovács Lajos). Ugyanakkor érdemes óvatosnak lenni a gyűjtőmunka valószínűsíthető eredménye iránt. Elképzelhető, hogy legendákkal, mesés elemekkel is találkozhatnak a diákok gyűjtőmunkájuk során. Ezek megkülönböztetése a Jézus nevében való szabadulás csodájától nem mindig könnyű, de szükséges tanári feladat.

2.6. Jézus, az emberi kapcsolatok gyógyítója

2.6.1. Honnan hová?

A betegség miatt leépülnek, átrendeződnek a beteg szociális kapcsolatai is. Ettől a helyzettől a Jézus segítségével való gyógyulás következtében visszarendeződő kapcsolati háló bemutatásáig tart a lecke íve.

Kognitív cél: Annak felismertetése, hogy milyen szerepet játszhat Jézus az egészséges emberi kapcsolatok kialakításában

Affektív cél: Az egészséghez való attitűd formálása a Szentírás alapján.

Pragmatikus cél: Bűnről, bűnöshöz való viszonyulás különbségeiről való biblikus gondolkodásmód segítése.

2.6.2. Óravázlat

Tanóra menete	Tananyag	Munkaformák, segédeszközök
Órakezdés	Órakezdés, imádság, éneklés	Közös munka
Motiváció és ráhangolás	Házi feladat ellenőrzése Motivációs feladat: A Jézussal való találkozás következményei (TK 37, TK41/1)	Közös munka - vélemények, saját gondolatok megfogalmazása
Ismeretek átadása és feldolgozása	Csoportmunka TK 42/2A betegség hatása az emberi kapcsolatokra	Csoportmunka Közös munka
	Jézus és az emberi kapcsolatok 42/3.	Közös munka
Otthoni feldolgozás	Otthoni ráhangolódás a témára	Gyűjtőmunka: TK 42/3

Motivációs feladat: *Bibliai történetekből és a mindennapi életből származó példák gyűjtése azzal kapcsolatban, hogy a Jézussal való találkozás segít az emberi kapcsolatok rendezésében.*

A személyes történetek, történelmi és bibliai példák jól kiegészítik egymást, és kellő motivációt jelentenek a tananyag elsajátításához. A leckében előforduló idegen kifejezések magyarázatát a Márk evangéliumból vett részletek témához való kapcsolása követheti. Az órát a Pilinszky-idézet kapcsán kezdeményezett beszélgetés zárhatja Jézus irgalmas szeretetének határaitól.

2.6.3. Valláspedagógiai, teológiai háttér

Az *asztheneó* igéhez kapcsolódó szócsalád nemcsak a fizikai, hanem a pszichikai, társadalmi, gazdasági tehetetlenséget is jelöli. A testi gyengeség és a szociális kapcsolatok erőtlensége szorosan összefügg egymással. A lecke első fontos megállapítása az, hogy az emberi kapcsolatok gyógyításra szorulnak. A szeretetkapcsolatra teremtett ember a teremtményi viszony felrúgásával a másik emberrel kialakítandó harmonikus kapcsolat lehetőségét is elvesztette. Ennek belátásához segítséget adhat a Heidelbergi Káté 5-8. kérdés – feleletének felidézése. A lecke második alaptétele az, hogy Jézusban adott számunkra az emberi kapcsolatok rendezésének lehetősége. (Heidelbergi Káté 15-19. kérdés – felelet). A gondolatmenet elvezethet az egyház mibenlétének kérdéséhez is, ehhez a HK 54-55. kérdés – feleletének felidézése nyújthat segítséget. Ebből egyértelműen világossá válik, hogy az egyház nem egyes emberek önkéntes társulása, hanem maga Krisztus tagol be az övéi közé. A Benne való részesedés vezeti el az embert ahhoz a meggyőződéshez, hogy a Krisztusban nyert ajándékokat a többi ember javára kell hasznosítania.

2.6.4. Módszertani javaslatok

A hívő családban élő fiatalok számára természetes közeg a gyülekezet, az egyházi iskola. Ők magától értetődő természetességgel fogadják, hogy az emberi kapcsolatok rendezésének alapfeltétele az Istennel való kapcsolat rendezése. Azoknak a diákoknak azonban, akiknek nem adatott meg a keresztyén háttér, ez a felismerés korántsem magától értetődő. Tudnunk kell, hogy a református hittanoktatásra járók között ők vannak többen (Pusztai Gabriella, 2004.). Éppen ezért a vallástanárnak nagyon kell figyelnie arra, mi az, amit magától értetődőnek tekint, és mi az, ami kérdésként vetődhet fel tanítványai számára. Ebben is nagy segítséget adhat a tanulói tapasztalatokra, véleményekre épülő motivációs beszélgetés az óra elején.

2.7. Jézus, az Istennel való kapcsolat helyreállítója

2.7.1. Honnan hová?

A diákok az előző lecke végén Jézust mint az emberek közti viszonyrendszer helyreállítóját ismerhették meg. Küldetése azonban ennél sokkal nagyobb: Az Isten és ember közötti megromlott kapcsolat helyreállítása. A lecke erre irányítja a tanulók figyelmét.

Kognitív cél: Isten és ember viszonyának alakulásával kapcsolatos korábbi ismeretek felelevenítése.

Affektív cél: Az Isten iránti keresztyén attitűd erősítése.

Pragmatikus cél: A diákok segítése abban, hogy gyakorlati következtetéseket vonjanak le az Istennel való kapcsolat helyreállítása fontosságának felismeréséből.

2.7.2. Óravázlat

Tanóra menete	Tananyag	Munkaformák, segédeszközök
Órakezdés	Órakezdés, imádság, éneklés	Közös munka
Motiváció és ráhangolás	Házi feladat ellenőrzése Motivációs feladat: A Jézussal való találkozás következményei (TK43)	Közös munka
Ismeretek átadása és feldolgozása	Kapcsolataink, gyógyítható kapcsolatainkBeszélgetés a Róma 5,1-2 alapján	Közös munka
	Jézus és az emberi kapcsolatok TK 46/1.	Közös munka
Otthoni feldolgozás	Otthoni ráhangolódás a témára	Gyűjtőmunka: TK 46/1. folytatása

2.7.3. Valláspedagógiai, teológiai háttér

Jézus küldetése az volt, hogy a bűneset által Isten és ember között megromlott kapcsolatot helyreállítsa. Minden tevékenysége erre az alapvető célra irányult. „*Ennek felel meg Jézus*

harca a betegségek ellen, ami egyfelől a bűnök bocsánata által a bűn-betegség összefüggést áttöri (Mk 2,5-12), másfelől a gonosz lelkek kiűzése és a gyógyítások által Isten országa eljövételét mutatja fel (Mk 5,1-19 Lk 11,20)” (Bibliai fogalmi szókönyv). Kézenfekvő a Sola Gratia és a Solus Christus reformátori alapelveinek kapcsolása a lecke anyagához. Ez azért is hasznos, mert az elméleti, dogmatikai kérdések református nézőpontú megközelítését segíti. Ezzel hozzájárulhat ahhoz, hogy a diákok az elméleti igazságokból gyakorlati, a hétköznapi élet döntéseiben is hasznosítható következtetéseket vonjanak le.

2.7.4. Módszertani javaslatok

A modul leginkább elméleti, dogmatikai alapozású leckéje. Ebben az esetben hasznos a Krisztus megváltó munkájáról szóló tanításhoz kapcsolni a lecke anyagát, ezzel a koncentrikus körök elvén haladva mélyíthető a korábban megszerzett tudás.

2.8. Jézus hatalma a betegségek és a természet erői felett

2.8.1. Honnan hová?

A hatalom fogalmának értelmezésétől Jézus isteni hatalmának konkrét példákon való bemutatásáig vezet el a lecke.

Kognitív cél: Jézus minden emberi értelmet felülmúló isteni hatalmának tudatosítása a diákokban.

Affektív cél: A Krisztus iránti elköteleződés segítése és megerősítése.

Pragmatikus cél: A megismert összefüggések alapján fokozottabb elköteleződés segítése.

2.8.2. Óravázlat

Tanóra menete	Tananyag	Munkaformák, segédeszközök
Órakezdés	Órakezdés, imádság, éneklés	Közös munka
Motiváció és ráhangolás	Házi feladat ellenőrzése Motivációs feladat: A hatalom kérdése (TK 47)	Közös munka
Ismeretek átadása és feldolgozása	Jézus hatalmának eredete, jellemzői	Frontális munka - ppt
	Jézus és az emberi kapcsolatok TK 51/1.Hitvallás írása TK 51/3.	Csoportmunka Közös munka
Otthoni feldolgozás	Otthoni ráhangolódás a témára	Gyűjtőmunka: TK 53/2.

Motivációs feladat: *Mit jelent számotokra az, hogy valakinek hatalma van? Mi a különbség a hatalommal való élés és az azzal való visszaélés között? Neked mi felett van hatalmad?*

Várható válaszok:

- Akinek hatalma van, bármit megtehet.
- A hatalom biztonságot ad.
- A hatalom deformálja az embert.
- Visszaélni a hatalommal annyit tesz, hogy rossz célokra használjuk erőnket.
- Hatalmamban áll eldönteni mit egyek, kivel barátkozzak, hogyan töltsöm a szabadidőmet.
- Uralkodhatok magamon.

A hatalom elvont kérdése várhatóan kevésbé, de a hétköznapi helyzetekben gyakran tetten érhető hatalomgyakorlási technikák nagyon is foglalkoztatják a korosztály tagjait. A beszélgetés során a hatalomhoz való személyes viszonyulás sokféleségére derülhet fény. Az új felismerés lehet néhány diák számára, hogy valamiféle hatalommal, befolyásolási képességgel valamennyi ember rendelkezik. Nem csupán a politikusok, befolyásos üzletemberek, munkahelyi vezetők bírnak hatalommal, hanem mindenki. Valószínűleg többek számára lesz új felismerés, hogy nekik is sok területen hatalmukban áll befolyásolni különböző folyamatokat, kapcsolatokat. A hatalom kérdése ugyanakkor nem választható szét a felelősségtől. Akinek hatalma van, az felelős azért, hogy mit kezd vele, hogyan használja fel.

2.8.3. Valláspedagógiai, teológiai háttér

A Bibliaismeret - Újszövetség alapmodul a 9. évfolyam első félévében, vagy a 10. évfolyam 2. félévében került tárgyalásra. Ebben a modulban szerepel a „Jézus csodát tesz: uralma a természet és a halál felett” lecke. Az ehhez kapcsolódó optimum követelmény szerint a lecke feladata *„Jézusnak a természeti törvényszerűségek és a halál feletti hatalmának bemutatása a tanult történeteken keresztül.”*(MRE hit-és erkölcsstan kerettanterve 9-12/13 évf. 56.) Jézus csodái olyan jelek, váratlan, rendkívüli események, amelyek mindenkit ámulatba ejtettek, akik szembesültek velük. A csodával való találkozás eredményeképpen *„az ember figyelme nem a természetre és annak törvényeire irányul. A csoda felfelé. Istenre irányítja pillantásunkat. A bibliai ember a valóságot nem természetként, hanem teremtményként figyeli, számára végső soron minden valóság csodálatos. A Szentírás csoda-problematikája tehát nem természettudományos, hanem vallási és teológiai közlés: a tét a hit és Isten dicsősége.”* (Kasper, Walter 100-101.) A csodában, a természeti csodában való hit alapja is az Isten mindenhatóságában és gondoskodásában való bizalom. Ez a bizalom Isten hatalmát látja meg a viharos tenger lecsendesítésében, vagy Jézus vízenjárásáról szóló evangéliumi beszámolóban. Az üzenet ugyanaz, mint a gyógyítás történeteiben: Jézus előtt nincsen áthatolhatatlan akadály.

2.8.4. Módszertani javaslatok

Várhatóan az lesz a diákok elsődleges kérdése a természeti csodákkal kapcsolatban, hogyan egyeztethetők össze a természeti törvényeknek ellentmondó jézusi csodák a mai természettudományos gondolkodással. A válasz Isten mindenhatóságának nézőpontja lehet. „A

természettudomány keretein belül sem negatív, sem pozitív válasz nem adható a csodák kérdésére, mivel az nem egyszerűen erre vagy arra az eseményre, hanem a valóság egészének értelmére vonatkozik, amint az egy eseményben szimbolikusan összesűrűsödik” (Kasper, Walter 103.) A csoda kérdése valójában a valóság végső értelmének problémáját veti fel. Azt üzeni, hogy Isten és az Ő hatalmával fellépő Jézus nincsen alávetve az általános természeti törvény uralmának. Szabad lehet a törvénnyel szemben is. A tanárnak azt érdemes hangsúlyoznia az órán, hogy a csoda nem természettudományos, hanem teológiai üzenetet hordoz.

2.9. Gyógyítás Jézus nevében

2.9.1. Honnan hová?

A gyógyításra való jézusi felhatalmazás értelmezésétől a gyakorlati következtetések levonásáig.

Kognitív cél: A témával kapcsolatos, olykor szélsőséges nézetek bibliai elveken nyugvó értékelésének elősegítése.

Affektív cél: Krisztus gyógyító erejében való bizalom megerősítése.

Pragmatikus cél: Felismertetni a Jézus nevében való gyógyulás lehetőségeit és korlátait.

2.9.2. Óravázlat

Tanóra menete	Tananyag	Munkaformák, segédeszközök
Órakezdés	Órakezdés, imádság, éneklés	Közös munka
Motiváció és ráhangolás	Házi feladat ellenőrzése Motivációs feladat: A hatalom kérdése (TK 55/1 és/vagy 55/3.)	Közös munka Páros munka
Ismeretek átadása és feldolgozása	Csoda és gyógyítás	Frontális munka - ppt
	Bibliai vonatkozások (TK 55)Kreatív feladat TK 55/2.	Közös munka Csoportmunka
Otthoni feldolgozás	Otthoni ráhangolódás a témára	Gyűjtőmunka: TK 53/2

Az óra eleji motivációs beszélgetésre alkalmas lehet a tankönyv 55. oldalának 1. és 3. feladata. Mindkét feladatot egyéni vagy páros munkának is adhatjuk. A páros munka részben azért hasznos, mert mindenki elmondhatja a gondolatait, másrészt a korlátozottabb nyilvánosság személyesebbé teheti a beszélgetést. Ugyanakkor a páros munka sokkal nehezebben kontrollálható. Várhatóan egészen másfajta asszociációk indulnak el abban, aki hívő családban, gyülekezeti közösségben nevelődött, mint azokban, akik keresztyén mintákat nem látnak sem

otthon, sem a családban. A családban, baráti körben, iskolában, hétköznapi helyzetekben megvalósuló felebaráti szeretet példái mellett a tanári magyarázatban hangsúlyt kell kapjon, hogy a diakónia, a betegek gondozása éppen a jézusi felhatalmazás értelmében vált az egyház egyik fő feladatává.

2.9.3. Valláspedagógiai, teológiai háttér

„Jézus nemcsak a szó teljhatalmát adta tanítványainak, hanem a tetteket, vagyis a csodatételét is. (Mt 6,7 Mt 10,1 Lk 9,1)” (Kasper, Walter 107.). A Jézus nevében való gyógyítás példái felkeltik a tanulók érdeklődését. Ez segít a teljes személyiség aktiválása valláspedagógiai alapelvének gyakorlati megvalósulásában. Ugyancsak alkalmas a téma a cselekvő hit megélésére való buzdításnak. A személyes felelősség, a kitartó imára való elköteleződés, a szenvedő emberrel való szolidaritás, a szükség szerinti gondozásban való részvétel emberi feladatok. Érdemes hangsúlyozni az órán, hogy a csoda lehetősége mindig adott, Jézus bármikor felhasználhatja övéit gyógyító szeretete közvetítésére, de soha nem kikényszeríthető a gyógyítás. Mivel a gyógyítás nem mechanikus következménye a gyógyulásért mondott imádságnak, nem is válhat a liturgia részévé. A gyógyítás mindig csoda, kegyelem marad.

2.9.4. Módszertani javaslatok

Sok diák számára jelent problémát az a tény, hogy nem mindenki gyógyul meg, aki hittel kéri a szabadulást. A lecke rávilágít az emberi ismeretek hatáira, ahol az emberi bölcselkedésnek át kell adnia a helyét az Isten iránti alázatnak és feltétlen bizalomnak. A vallástanárnak ki kell lépnie a „mindentudó felnőtt” szerepéből, és a diákokhoz hasonló pozíciót felvéve mutatni be az emberi tudás végességét. Ez a követelmény összecseng Karácsony Sándor gondolatával: *„A másik emberrel egyenrangú partnerként léphetek kapcsolatba, hiszen Krisztus előtt mindnyájan egyformák vagyunk.”* A hívő ember, így a vallástanár is, csak annyit tudhat Istenről, amennyit a Kijelentésben megtudhatunk Róla, de töredékes ismeretei nem akadályozzák a töretlen bizalmat, amellyel Hozzá fordulhat gyógyulásért, vigasztalásért, segítségért.

2.11. Összefoglalás

A modul során tárgyalt leckék összefoglalására, a tárgyalt témák összegzésére szolgáló táblázat Thoma László munkája. A táblázat segítségével jól kiemelhetők a témakör során megfogalmazott legfontosabb gondolatok, összegezhető a közös munka során levont legfontosabb következtetések.